

НАУКОВЕ ЖИТТЯ ПОДІЇ ТА АНАЛІТИКА

УДК 316.4

ОЛЬГА КУЦЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, завідувачка кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, віцепрезидент Соціологічної асоціації України, Київ

Соціологія: рольова модель на шляху між екстримами (дороговкази XIX Світового конгресу соціологів)¹

В українських медіа, політиці та публічному дискурсі соціологію переважно згадують у зв'язку з черговими політичними виборами. На жаль, з цим пов'язаний і поширений у масовій свідомості образ соціолога як “людини з анкетой”, що проводить опитування та продукує описи того, як змінюються настрої різних верств населення і як розподіляється між групами потенційних виборців підтримка конкретних політиків. Ширма такого образу приховує і спотворює продукуючі світовою та українською соціологією принципово інші результати і можливості щодо “розчаклування” павутини соціальних відносин, діагностики стану суспільства та його інститутів, оцінки ризиків ухвалення чи не ухвалення певних політичних рішень, розуміння поведінки людей, напрямів і бар'єрів суспільних змін та їхніх соціальних наслідків. Що ж пропонує сучасна світова соціологія інтелектуалам, політикам і суспільствам? Якими трендами розвитку соціологічної науки висвітлюється її найближче майбутнє? Фундаментальні й концентровані відповіді на ці питання містяться в матеріалах регулярних конгресів Міжнародної соціологічної асоціації (*дали*

¹ Матеріали статті вперше представлені в доповіді авторки на XII Міжнародних соціологічних читаннях пам'яті Н.В.Паніної 10 грудня 2018 року, ІС НАН України, м. Київ

— МСА). У роздумах щодо майбутнього соціології та соціології майбутнього звернімося до матеріалів останнього, XIX конгресу соціологів світу, який відбувся 15–21 липня 2018 року в Торонто (Канада) з тематичною назвою “Power, Violence and Justice: *reflections, responses and responsibilities*” і в якому авторці пощастило взяти участь. Назва конгресу відбиває дві змістові площини: предметну і діяльнісну. Предметна площина — одвічна проблематика перехрещення *влади і злочинності* та погляд на них крізь призму *справедливості* — стала відгуком глобальної соціології на стан світу, в якому ми живемо, — цей неспокійний світ, у якому зростають соціальні нерівності, злочинність та несправедливість, насильницькі примуси та озброєні втручання в життя окремих країн та регіонів, нехтування правилами й домовленостями, поширення нових правил поза чинними законами. Діяльнісна площина тематичної назви, феєрверку ідей, сесій і дебатів під час Конгресу окреслює шляхи активності соціології, спрямовані трьома *R*: *рефлексія* (Reflection); обґрунтовані соціологічними дослідженнями *відповіді* (Responses); *відповідальності* (Responsibilities) — інтелектуальна, моральна, соціальна — щодо ключових проблем людського життя. Віра в потенціал соціології надати відповіді, інтелектуально і практично вплинути на численні критичні проблеми сучасності на тлі сильної критики і соціології, і суспільства, і політики стала лейтмотивом цієї світової події. Її мотиваційний вплив сподіваємося донести і до українських соціологів.

Світові конгреси: структура та рольова модель для соціологів

Спочатку кілька слів про структурні та інституційні особливості конгресу Міжнародної соціологічної асоціації, розуміння яких допомагає зорієнтуватися в широкому різноманітті форм, людей та ідей, які представляють ці великі форуми, що організуються МСА кожні чотири роки в різних країнах світу. Історія проведення конгресів МСА яскраво демонструє тривалий розвиток соціології від другої половини XX століття на шляху глобалізації, а пізніше — глокалізації з інтенсивним залученням перспектив індігенізації та орієнтації на демократичні стратегії й широкий діалог (між національними соціологіями, традиціями, з іншими науками та мистецтвом, між соціологією і публічною сферою). Якщо перші Світові конгреси соціологів проходили тільки в Європі (починаючи з першого в Цюріху, 1950 року), то вже у 1962-му вперше конгрес МСА було проведено у США (V конгрес у Вашингтоні). Під впливом президента МСА Яна Щепанського (1966–1970) у 1970 році Світовий конгрес соціологів прийняла країна радянського блоку (VII конгрес у м. Варна, Болгарія). З 1982 року до географії конгресів долучаються країни Латинської Америки (X конгрес, Мексика, 1982) та Азії (XI конгрес, Індія, 1986), пізніше — Австралія (XV конгрес, м. Брисбан, 2002) та Південна Африка (XVI конгрес, м. Дурбан, 2006). У 2018 році втретє в історії конгрес соціологів проведено в Канаді. А наступний, ювілейний, XX Світовий конгрес у 2022-му знову буде приймати Австралія (м. Мельбурн).

На світовому соціологічному конгресі 2018 року взяли участь більш як 5800 учасників з усіх регіонів світу. Серед учасників конгресу левову частку, як і в попередні роки, становили представники “глобальної Півночі”: найпотужніші за кількістю делегації з Канади (852 зареєстровані делегати), США (577), ФРН (484), Великої Британії (371), Італії (172), Франції (154) — у сукупності 45% усіх учасників. Понад 40% учасників представляли країни Азії та Африки. Високими кількісними показниками участі в конгресі відзначилися делегації з Японії (304), Індії (294), Бразилії (236), Австралії (168), ПАР (107), а також РФ (110). Порівняно із названими країнами, соціологія постсоціалістичного регіону Центральної та Східної Європи, а також пострадянського простору (за винятком Росії) за кількістю учасників була слабо представлена: дісталися конгресу в сукупності лише 213 учасників із 21

країни цього регіону, що становить 3,7% від загальної кількості делегатів. Без урахування Росії найпотужнішою від цього регіону була польська делегація (95 учасників); решта країн регіону були представлені делегаціями від 18–17 (з Чехії та Литви) до 1 учасника. Україна у цьому регіональному порівнянні посіла середні позиції, представивши 11 зареєстрованих учасників, які, однак, не були об'єднані як національна делегація.

У цьому масштабному конгресовому просторі є системо- і смислоутворювальне ядро, яке вже багато років традиційно відтворюється від конгресу до конгресу. Це — *центральні події конгресу*, а саме: Послання президента МСА (інституціоналізовано з 1978 року) і Президентські сесії [Power, 2018]. Послання президента, яким завершується чотирирічна президентська каденція, є своєрідним дороговказом для розвитку соціології у світі в наступний міжконгресовий період. Президентське послання (*Presidential Address*) президентки МСА 2014–2018 років М.Абрагам Світовому конгресові в Торонто залишалося в річищі сильного морального дороговказу, який було задано свого часу президентом МСА Ф.Кардозо (1982–1986), розвинуто наступними президентами МСА і який став системоутворюючим у розвитку тематичного поля конгресових дискусій кінця ХХ та перших двох десятиліть ХХІ століття. В ключових ідеях Президентських послань цього періоду [Platt, 1998] можемо побачити поступове посилення наголосу на необхідному внеску соціології у розв'язання глобальних і локальних проблем людського розвитку. Так, президентка МСА 1986–1990 років М.Арчер наголошує необхідність націлити міжнародну соціологію на мобілізацію гуманітарного знання як прояву самосвідомості соціальних агентів. Пізніше президент І.Валерстайн (1994–1998) формулює стратегічну мету реуніфікації соціальної науки та підтримки руху гуманітарних і природничих наук у напрямі соціальних наук для посилення рівності у світі знання, що може бути досягнуто лише у більш егалітарному світі. Президент А.Мартинеллі (1998–2002) розвертає фокус стратегічного бачення соціології на її прикладні функції та підкреслює необхідність для соціології зробити внесок у розвиток цінностей та інститутів глобального демократичного урядування (2002). Президент П.Штомпка (2002–2006) намагається поєднати академічний та прикладний аспекти соціології й закликає соціологів світу розбудувати у своїй спільноті мікромодель своєї мрії про глобалізований світ, яким ми хочемо його бачити: світ без кордонів, із сильними відносинами довіри, лояльності та солідарності між рівними, укоріненими у свободі та відкритому діалозі (2006). Президент М.Буравой (2010–2014) посилює увагу до глобальних проявів соціальних нерівностей і впливу соціології на створення альтернатив нерівному світові. М.Абрагам (2014–2018), зберігаючи змістові акценти попередніх президентів, робить наголоси на посиленні рис глобальності, інклюзивності, інтегрованості світової соціології ХХІ століття та її впливі на творення кращого суспільства.

На трьох *президентських сесіях* у доповідях видатних соціологів різних регіонів світу запропоновано рефлексію гострих проблем сучасного суспільного розвитку, пов'язаних із якістю влади (політичної, соціальної, культурної, економічної), викликами злочинності та (не-)справедливості, а також окреслено зони відповідальності соціології, її інтелектуального і практичного впливу на розв'язання численних проблем сучасності. Навколо запропонованих центральних ідей, як навколо стовбура, розростається дійство конгресу, формулюються і поширюються зразки і орієнтири соціологічної діяльності, акумулюються зусилля соціологів різних регіонів світу в певних дослідницьких напрямках на наступні роки.

Осмилення ключових напрямків соціологічних досліджень, подання результатів та їх обговорення розгорталися майже на 1200 різноманітних паралельних сесіях Конгресу, серед яких — 8 загальних пленарних сесій, декілька спеціальних

фокусованих і 10 тематично-інтегративних сесій. Кожен із 57 дослідницьких комітетів, 8 тематичних і 2 робочі групи МСА зорганізували власні сесії. Крім того, проведено 9 спільних сесій різних дослідницьких комітетів і груп, 4 окремі сесії з приводу конкретних дослідницьких і соціальних проблем, 8 сесій національних соціологічних асоціацій (які виграли таке право на умовах конкурсу заявок) і, зрештою, спеціальні сесії канадської соціології.

Інтелектуально сильною конгресовою подією стала традиційна “Президентська панель” з доповідями президентів МСА минулих періодів, які в цілому зробили акцент на корисності та необхідності соціології для сучасного капіталістичного світу, а також на викликах перед соціологією з огляду на її публічну заангажованість. Доповідачі порушили спектр топових тем: фундаментальна трансформація соціальної регуляції в сучасному капіталізмі “від норм закону до закону норм”, “нормативна регуляція” та її наслідки для суспільної солідарності (М.Арчер); потреба у принциповому розвитку нової соціологічної теорії, здатної інтерпретувати процеси та наслідки “подвійного руху великої трансформації” у термінах К.Полані — руху маркетинга та “внутрішніх рухів” (трудова, законодавча, протекціоністська тощо), за допомоги яких суспільство шукає безпеку та захист (М.Буравой); чинники та соціальні наслідки зростання в західних демократіях (Європи й Америки) загрозливих комбінацій гнучких ідеологій і стратегій популізму з жорсткими ідеологічними структурами націоналізму (А.Мартинеллі); посилення ресурсів морального капіталу у вимірах відносин довіри, лояльності, взаємності, солідарності, поваги та справедливості як вагомого чинника зменшення злочинності та зловживання владою, а в результаті — покращення людських суспільств (П.Штомпка); зростання злочинності під впливом неоліберального поштовху та завдання розвитку соціологічної теорії профілактики злочинності в сучасних суспільствах (М.Вівйорка) [ISA Former Presidents, 2018].

Особливими подіями у структурі конгресу стали п'ять панелей (із загальною назвою “*Автори зустрічаються з критиками*”) з приводу нових монографій, які останніми роками викликали бурхливі дискусії. Це — монографії південно-африканського соціолога Р.Саутгола [Southall, 2016] про піднесення нового “чорного середнього класу” в Південній Африці після апартеїду та його роль у трансформаціях “глобального Півдня”; австрійського соціолога М.Галера [Haller, 2015], який запропонував теорію та гіпотези щодо умов, за яких виявляються екстремальні форми соціальних нерівностей у різних регіонах світу на підставі взаємодії економічної стратифікації та етнічної диференціації, чинників ексклюзії та експлуатації; канадського соціолога А.Сальваторе [Salvatore, 2016] про розвиток соціології ісламу через розуміння зв'язку між релігією і модерном, з фокусами на особливостях знання та вимірів влади й цивільності в “ісламській ойкумені”. Окремо далі звернімося до фундаментальних ідей сингапурських соціологів Ф.Алатаса та В.Синхі [Alatas, Sinha, 2017], викладених у монографії про соціологічну теорію “поза каноном”, в якій автори розширюють уявлення про соціологічний канон введенням незахідних та фемінних “голосів” у прагненні подолати європоцентризм та андроцентризм класичної соціологічної теорії. Гостре обговорення викликали висновки канадського соціолога Д.Люна [Lyon 2018], представлені в його монографії про культуру спостереження (*surveillance*), коли надзор (*watching*) стає способом життя, здатним як спотворити приватність, так і забезпечити суспільний розвиток. Міждисциплінарні дослідження, присвячені спостереженню як соціальній практиці контролю, трансформували розуміння влади, технологій та моралі в сучасному світі. Автор аргументує висновок про те, що поширення таких феноменів, як ID-картки, CCTV, Big Data, не тільки створює фундаментальні загрози приватному життю, а й спричинює куди

ширші соціальні наслідки в термінах ексклюзії, авторитаризму та підриву основ демократії.

Структура та зміст конгресу 2018 року втілили віру його організаторів в інтелектуальну і практичну силу соціології, а також соціологічну мрію про свободу й інклюзію, індигенність і гуманність, збереження багатства соціальних відносин, в яких не тільки “рідня, земля і вода”, але людина як така має бути в центрі (незалежно від раси, гендеру, сексуальних орієнтацій, походження тощо). Масштаби конгресу вражають і не залишають сумніву в тому, що це подія світового масштабу, яка продукує інтелектуальний поштовх і порядок денний розвитку соціології.

Між екстримами: соціологія і суспільство сьогодні

Якби було завдання зобразити кількома штрихами сучасний глобальний світ і соціологію, яка намагається вдосконалитись для вдосконалення суспільного життя, то виникає образ човна, який то запалено кидається на височенні гребні штормового океану, то у відчаї провалюється між хвилями, що чорніють над ним. Визначеність і невизначеність, гра фактів і міфів, супербагатство і злиденність, технологічна могутність і технологічне рабство із глобальною природною залежністю, демократія і “Трампи” різних масштабів (образ сучасного світу *“full of Trumps and mini-Trumps”* застосовували у своїх доповідях М.Абрагам та С.Ханафі, обраний новим президентом МСА) — цими та іншими численними полярностями окреслюється буттєвий і пізнавальний шлях сучасного глобального світу й соціології. За висловом Дж.Александера у його доповіді на спеціальній сесії дослідницького комітету RC-16 з нагоди присудження йому почесного звання за видатний внесок у розвиток соціологічної теорії: ***“якщо ви — соціолог, ви не можете бачити все. Але ви маєте бачити соціальні проблеми”***.

Які соціальні проблеми сучасного світу висвітлюються в оптиці взаємодії влади, злочинності і (не-)справедливості? Варто замислитися над низкою проявів і джерел гострих проблем, що їх також озвучено у Президентському посланні М.Абрагам, в різних виступах новообраного президента МСА С.Ханафі [Hanafi 2019] та у доповідях багатьох інших учасників конгресу.

Перше — це *“бруталізація” сучасних політики і суспільств*. Оптику бруталізації світу яскраво й аргументовано висвітлено в книзі 2017 року видання французької дослідниці Ж.Ларош [Laroche, 2017]. Концепт “бруталізації світу”, який запозичено з розробок видатного сучасного американо-німецько-єврейського історика культури Західної Європи, антисемітизму та нацизму Дж.Л.Моса [Mosse, 1990] і яким цей автор позначив неочікувані, химерні наслідки тоталітаризму в європейських суспільствах ХХ століття. Сьогодні бруталізація політики та суспільств у світі виявляється в сакралізації злочинності, глобалізації недержавних злочинів та “приватизації насилля”, у створенні дипломатичних міждержавних рамок, які підтримують злочинність, та змінах у традиційному в історії державному контролі над психічними структурами людей (емоціями, почуттями, імпульсами та страстями). Бруталізація стала неочікуваним наслідком (1) недосконалої демократії, яка виявилася не здатною втримувати пробудження імперських амбіцій, замахів авторитарного та націоналістичного популізму; (2) капіталістичного неолібералізму з його подвійною мораллю, вкоріненою в ринкових іграх, у процесах коммодифікації, в іграх з європейськими цінностями лібералізму; (3) неконтрольованого технологічного прогресу, який втручається у свідомість та психіку людей і змінює уявлення про мораль і насилля; (4) руйнації соціальних зв'язків, довіри та солідарності, формування “інакшості” та виключення груп із структур соціальних можливостей. Збройні втручання в Іраку, Лівані, Сирії, Ємені, Україні, анексія Криму Російською Федерацією — конкретні приклади прояву і наслідків бруталізації політики сьогодні,

на які звертали увагу конгресу М.Абрагам, С.Ханафі й дослідженням яких мають займатися соціологи.

Друге. Величезне коло соціальних проблем утворилося внаслідок примусового (з боку влади, правлячих еліт) централізованого *генерування капіталістичних трансформацій* у різних суспільствах і регіонах світу, в яких капіталістичні класи є слабкими. Прагматичні проблеми розширення капіталу та ринків збуту, опанування ринків дешевої робочої сили, створення масової залежності від певних товарів і послуг продукують стрімке поглиблення соціальних нерівностей і злочинності у глобальному вимірі, спричиняють формування великих соціальних верств тих, хто опинився за межами або на периферії “світлого шляху до ліберального капіталізму”, створюють дивні форми глокалізованого капіталізму з “індигенними демократіями” (термін Дж.Кіна [Keane, 2009]), неоліберальним авторитаризмом та глобальними залежностями. Одним із таких наслідків став психічний феномен “*повернення пригніченого*” (психоаналітичний концепт “*return of the repressed*” З.Фройда) у глобальних і локальних контекстах — або того, що зберігалось довгий час у підсвідомості людей та знову починає уявлятися у свідомості та поведінці, у вторинних більш-менш неусвідомлених “*дериваціях несвідомого*” (парапраксіси, недороблене (bungle), асимптоматичні дії тощо) і виявляється сильним трендом сучасності. Цей тренд висвітлює ерозію процесу цивілізації, яка втілюється у зменшенні індивідуального самоконтролю та збільшенні злочинності. Понад те, за висновками експрезидента МСА М.Вівйорки та британської соціологині С.Волбі, яка спирається на концепцію Н.Еліаса про зростання самоконтролю та зменшення злочинності як вимірів процесу цивілізації, злочинність стає одним із базових соціальних інститутів у сучасному світі. Процес цивілізації у західноєвропейському розумінні (концепт Н.Еліаса) утворює широкі зони конфлікту і непорозуміння з іншими моделями цивільності (за А.Сальватором — “*different patterns of civility*” [Salvatore, 2016]). Такі зони розчиняють “*скриньку Пандори*”, вивільняючи пригнічуваних культурою і домовленостями про норми спільного життя прагнення домінування і винятковості, нехтування потребами і цінностями інших. Усі ці явища і процеси мають стати предметом ретельної уваги соціологів, і вивчати їх слід суто на засадах методологічної прозорості.

Третє. Значним викликом для сучасного світу, демократії та соціології стало “*повернення пригнічених*” (у марксистській термінології на відміну від “повернення пригніченого” в термінології Фройда) як великих соціальних класів та інших груп і верств, що вособлюють “інакшість”, депривацію, екслюзію, відторгнення і стають цілком і суб’єктом шквалів негативних соціальних установок, почуттів та дій. Економічні, політичні, духовні кризи, криза репрезентативності у світі, регіонах і країнах увиразнюють уявлення про індивідуальні втрати соціальних можливостей, настрої “покоління без майбутнього”, посилюють масові незадоволення, пошук винних, підштовхують насилля, масові міграції, протести, поширення ксенофобії, шовінізму, расизму, живлять джигад. Візьмімо одну з останніх сильних монографій про індивідуальні траєкторії до насильницького радикалізму, релігійного фундаменталізму та джигаду [McDonald, 2018], ліво- та праворадикальні настрої, популізм, а також різноманітні прояви злочинності й тероризму. Суспільства залишаються розділеними. Якщо нещодавно глобальне розділення було між Заходом і комуністичним Сходом, то тепер — між глобальними Північчю і Півднем. У цьому контексті відбувається переосмислення соціологічних парадигм і концептів. Так, концепт “*глобального Півдня*” вже застосовується не тільки для позначення географічного макрорегіону. Сьогодні це є позначенням способу мислення про соціальні відносини, що склалися у глобальному світі та в локальностях, як альтернатива до того, що позначають у політичній соціології як “глобальну Північ”. Це — фокус на проявах і проблемах масштабних нерівностей, стратифікації, соціальних розколів,

“особливих націй” (*particular nations*), бездержавних націй (*nations without state*) тощо; це і рамки, в межах яких потрібно аналізувати класові, гендерні, расові, цифрові відмінності тощо. Провідні академічні часописи із соціології віддзеркалюють глобальне занепокоєння цими проблемами. За словами головних редакторів журналів “*Comparative Sociology*” і “*Sociology Journal*” (Британської соціологічної асоціації) — Девіда Віклайна та Ванеси Мей — у тематиці провідних академічних журналів продовжується домінування класичних соціологічних проблем соціального розділення, нерівностей, класової стратифікації та ідентичності, однак на тлі певного академічного зсуву до іншої проблематики: інтимності та емоцій, інвайронментальної соціології та *non-human* соціології, соціології науки, соціології медицини тощо.

Онтологічні екстрими сучасного світового розвитку породжують інтелектуальні виклики соціології. Між тим, легітимність соціології як академічної дисципліни і науки вже **не** під питанням. Проте сама соціологія як академічна діяльність продукує і відтворює численні власні екстрими. Серед таких екстримів у Президентському посланні М.Абрагама та в обговореннях на конгресі визначено такі:

1. Функціонування соціології *як науки*, зорієнтованої на дослідження та розуміння соціальних феноменів, здобуття ретельно обгрунтованого і доведеного наукового знання, або *як товару* з орієнтацією на попит, обслуговування інтересів замовників, на більш ефективні способи виробництва і споживання знання.

Комодифікація суттєво захопила як виробництво соціологічного знання, так і університетську освіту, що наголошували доповідачі з університетів Канади, Індії, США, Німеччини. Орієнтація науки та освіти на попит погіршує якість соціологічних досліджень і викладання, знижує надійність дослідницьких результатів, відводить дослідників від соціально значущих проблем на користь вигідних тем і замовлень, послаблює довіру до соціологічного знання. Значна загроза для розвитку соціології (як і інших університетських наук та освітніх практик) пов’язана з популістським авторитаризмом в університетах, який продукує управлінські акценти на академічних рейтингах, наукометричних публікаціях, що тягне за собою спотворення науково-освітньої діяльності, зростання самоексплуатації викладачів і дослідників, поширення практик стигматизації.

2. Вивчення того, що легко вивчати *або* того, що важливо вивчати. Так, із розвитком штучного інтелекту та он-лайн соціальності посилився ризик того, що соціологи будуть вивчати не те, що важливо для розуміння суспільства, а те, що легше вивчати. На жаль, соціологічні розвідки частіше здійснюються там, де і так “світло”, де ситуації більш-менш зрозумілі. Що соціологія має робити з тим, чим є суспільство сьогодні? Онтологічні екстрими окреслюють важливі напрями, до яких варто заглиблюватися в соціологічних пошуках відповідей.

3. Теорій, з якими працюють соціологи, багато. Однак соціологічна теорія сьогодні “сліпа” (за визначенням экс-президента МСА М.Буравого) до нових соціальних феноменів та численних соціальних проблем, якими переповнене суспільне життя. Соціологи потребують соціальної теорії.

Широке захоплення можливостями аналізу Big Data не продукує нам теорії. Соціологи потребують соціальної теорії, вкоріненої своєю евристичністю у різні цивільні форми суспільного життя, у нові соціальні відносини і суспільні рухи як реакцію на комодифікацію. Соціологія потребує теорії, яка здатна забезпечити більш проблематизований аналіз політичних режимів, секуляризації, радикалізму, злочинності, неолібералізму та ринкового фундаменталізму як продуктів динаміки капіталізму. Врешті-решт, соціологічні теорії мають допомогти зрозуміти те, які можливості існують сьогодні для покращення людського життя.

Майбутнє соціології в руках самих соціологів

Світовий конгрес соціологів, ключові доповіді та Президентське послання М.Абрагам, нова програма діяльності, запропонована новообраним президентом МСА С.Ханафі на наступні чотири роки [Hanafi, 2019], задають рольову модель соціологічної діяльності й формують сильну оптимістичну установку на посилення її суспільної значущості¹. Спробуймо зробити узагальнення цієї моделі, спираючись на позначений вище комплекс джерел.

В яких головних вимірах розкривається рольова модель соціології, задана на найближче майбутнє? Наше прочитання дає змогу виокремити певний чотирикутник її базових координат.

1. *Корисність соціології* для суспільства і людського розвитку — вплив соціології на розуміння і розвиток *good society*, на мобілізацію людей і знання для відповідних змін і забезпечення справедливості.

Поza мейнстрімом ключових доповідей і конгресових звернень Дж.Александр звернув увагу на об'єктивну потребу в *соціологізації* суспільства і соціальних проблем та розгляд громадянської сфери як лабораторії для соціологічних досліджень. Сучасна криза громадянської сфери стала наслідком відсутності громадянського контролю над інститутами, низької солідарності та мультикультуралізму. Між тим, критичний погляд на перспективу соціологізації суспільства виявляє значні об'єктивні обмеження такого руху, серед яких — фінансизація та монетаризація сучасних суспільств. Можливість соціологізації суспільства Дж.Александр поєднує з розвитком концепції “регуляторної інтервенції” громадськості замість “регуляції” як способу втручання в суспільний розвиток.

2. *Досконалі, ретельні дослідження* з обґрунтованими висновками і рекомендаціями для політиків і громадянського суспільства.

Рух у цьому напрямі передбачає особливу увагу до соціальної теорії, дослідницької методології, способів обґрунтування і презентації результатів, форм публічності соціологічного знання. А це означає стандартизацію базового соціологічного знання та демократизацію його виробництва. Замість дискурсу “методологічного націоналізму” та його додання, поширених до останнього часу в наукових дискусіях та академічних установках, у виступах головних редакторів провідних соціологічних видань підкреслюється перспективна ідея — принцип “*методологічної прозорості*”, або зсуву уваги до етики і методологічних деталей у дослідженні та поданні його результатів. Принцип методологічної прозорості акцентує увагу на логіці та принципах здобуття, аналізу й інтерпретації соціологічних даних, що зумовлює його здатність забезпечити достатньо надійні підстави для подолання викликів культурної варіативності визначень та інтерпретацій.

3. *Широкий діалог між усіма соціологіями* (глобальною, національними, індігенними) для подолання антагоністичних бінарних категоризацій на кшталт традиційне/модерне, “Захід/Схід”, “Північ/Південь”, “універсалізм/контекстуалізм” тощо.

¹ Під час Конгресу представники локального оргкомітету Канадської соціологічної асоціації провели на підставі платформи TwitterPoll опитування учасників конгресу стосовно їхнього уявлення про значущість соціології в сучасному світі. Отримані 158 відповідей не репрезентують генеральну сукупність учасників конгресу. Між тим результати надають доволі цікавий матеріал для роздумів. Так, на запитання “*Чому Ви вважаєте, що соціологія має значення?*” з передбачуваним визначенням респондентом найважливішої альтернативи відповіді розподілилися так: “соціологія показує, як зростають проблеми” (45%), “протистоять соціальній несправедливості” (37%), “інформує тих, хто ухвалює політичні рішення” (18%).

Цей рух має подвійний характер. З одного боку, він спрямований на *вкорінення соціології в конкретні соціокультурні контексти* та налаштування її пізнавальних інструментів щодо тональностей окремих множинних культур, їхніх способів бачення й пояснення соціального світу. До речі, висвітленню та обговоренню цієї координати розвитку соціології була присвячена спеціальна конференція Ради національних асоціацій МСА, яка відбулася 2017 року в Тайбеї (Тайвань) із загальною назвою “Соціології в діалозі”. З іншого боку, цей рух до діалогу передбачає відпрацювання універсальних соціологічних концептів (як-от “права людини”, “демократія” тощо). Однак досягнення універсальності інтерпретацій має бути суто на засадах кроскультурного консенсусу, а не через універсалізацію значень, продукованих контекстами конкретної впливової соціології (такої, як євроамериканська).

4. *Конструювання соціальної теорії “поза каноном”* (термін і назва книги “Соціологія поза каноном” Саїда Фариди Алатаса і Вініти Синхі), що передбачає формування більш адекватних рамок для мікро- і макроміксу, відхід від кліше та ярликів, занурення до аналізу різних інтелектуальних традицій, народних релігій, інституційних кар’єр, які продукують різні форми соціології в сучасному світі.

Наприклад, зростання релігійності у випадку ісламу часто асоціюється з радикалізмом і навіть тероризмом. Інший приклад: визнанням є факт, що демократії у світі є різними. Спільним для них є уявлення про ціннісну спрямованість демократії, яке визначається в гаслах свободи, справедливості, гідності й може розглядатися як універсальне визначення концепту. Такий нормативний універсалізм не зачпляє того, що Армандо Сальваторе описав як “відмінні моделі цивільності”, та *не* нівелює велике різноманіття сучасних демократичних форм і практик.

Соціологічна теорія “поза каноном” — це важливий компонент концепту “глобальної соціології”, яка здійснила у 2000-х роках суттєвий зсув у виробництві соціологічного знання та розумінні його предмета в напрямі *“from the West to the Rest of the world”*. Соціологічна теорія “поза каноном”, на думку С.Ханафі, має ґрунтуватися на постколоніальному та поставторитарному підходах, щоб врахувати проблеми виробництва знання за умов впливу як колоніалізму, так і місцевого авторитаризму. Це — завдання визволення теорії від впливу на її виробництво усіляких схизм, включно з гегемонією “західного” виробництва знання.

У цьому річичці потребують соціологічного розроблення моделі структур влади, злочинності (зокрема — повсякденної), справедливості, симбіозу технологій і тероризму, примусової міграції та переміщення, насилля і нерівності (у формах расизму, ксенофобії, відторгнення), гендерної та міжсекційної злочинності, відповідальності громадянського суспільства, впливовості соціальних рухів та спротиву пригнічених, моделі розбудови більш справедливого світу.

Завершимо цей аналітичний огляд конгресових ідей і спрямувань для розвитку соціології цитатою-закликом з листа Маргарет Абрагам: “У ці критичні часи ми, соціологи, маємо поділитися нашими дослідженнями, рефлексією та відповідями на [соціальні] проблеми, забезпечити чіткі рамки для аналізу й обґрунтування... перспектив за ключовими вимірами, застосовуючи зрозумілі й недвозначні терміни... Для декого з нас це означатиме спуск з академічних висот і модифікацію наших каналів комунікації, прояснення наших дослідницьких результатів та інсайтів у такій манері, яка може бути почутою” [Abraham, 2018]. Це — шлях від утопії до реалії інтелектуальної, моральної та соціальної відповідальності соціологів у виробництві та поширенні знання, яке здатне мобілізувати колективні дії на розбудову кращого і більш справедливого світу.

Джерела/References

- Abraham, M. (2018). *Presidential Address, ISA World Congress of Sociology*. Toronto, Canada. — Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=VU3quSNd0-4>
- Alatas, S.F., Sinha, V. (2017). *Sociological Theory Beyond the Canon*. London: Palgrave Macmillan.
- ISA Former Presidents Special Session (2018). In: *XIX ISA World Congress of Sociology*. Toronto, Canada. Retrieved from: <https://isaconf.confex.com/isaconf/wc2018/webprogram/Session11609.html>
- Haller, M., Eder, A. (2015). *Ethnic Stratification and Economic Inequality around the World: The End of Exploitation and Exclusion?* S.l.: Farnham Ashgate Publishing Limited.
- Hanafi, S. (2019). Global Sociology — Toward New Directions. *Global Dialogue. Magazine of the International Sociological Association*. 9 (1). Retrieved from: <http://globaldialogue.isa-sociology.org/global-sociology-toward-new-directions/>
- Keane, J. (2009). *The Life and Death of Democracy*. S.l.: Simon & Schuster / W. W. Norton & Company.
- Laroche, J. (2017). *The Brutalization of the World: From the Retreat of States to Decivilization*. S.l.: Springer International Publishing AG.
- Lyon, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. S.l.: Polity.
- McDonald, K. (2018). *Radicalisation*. S.l.: Polity Press.
- Mosse, G. L. (1990). *Fallen soldiers: reshaping the memory of the world wars*. New York: Oxford University Press.
- Platt, J. (1998). *A Brief History of ISA 1948–1997*. University of Sussex. Retrieved from: <https://www.isa-sociology.org/uploads/files/history-of-isa-1948-1997.pdf>
- Power, Violence and Justice: reflections, responses and responsibilities (2018). In: *XIX ISA World Congress of Sociology Program Book*. Toronto, Canada. July 15–21, 2018. Retrieved from: <https://www.isa-sociology.org/uploads/files/isa-wcs2018-program-book.pdf>
- Southall, R. (2016). *The New Black Middle Class in South Africa*. S.l.: James Currey.
- Salvatore, A. (2016). *The Sociology of Islam: Knowledge, Power and Civility*. Oxford: Wiley Blackwell.

Одержано/Received 15.10.2019

ОЛЬГА КУЦЕНКО

Соціологія: рольова модель на шляху між екстримами (дороговкази XIX Світового конгресу соціологів)

Якими трендами розвитку висвітлюється сучасне та найближче майбутнє соціологічної науки? На підставі аналізу матеріалів XIX Світового конгресу Міжнародної соціологічної асоціації (Торонто, 15–21.07.2018), насамперед Президентського послання, президентських та пленарних сесій, окреслюються як ключові проблеми суспільного розвитку в оптиці соціології, так і гострі проблеми сучасного функціонування соціології. Обговорюються концептуальні виміри рольової моделі соціології, заданої конгресом на найближче майбутнє з урахуванням викликів суспільного розвитку, як-от “бруталізації світу”, примусових капіталістичних трансформацій, масових деривацій несвідомого, глобального протесту пригнічених. Визначаються шляхи активності соціології в напрямках інтелектуальної, моральної та соціальної відповідальності щодо проблем людського життя, рефлексії щодо актуальних питань і обґрунтування соціологічних відповідей.

Ключові слова: XIX Світовий конгрес соціології, Президентське послання, соціальні проблеми світу, екстрими функціонування соціології, рольова модель соціології

ОЛЬГА КУЦЕНКО

**Социология: ролевая модель на пути между экстримами
(напутствия XIX Всемирного конгресса социологов)**

Какими трендами развития высвечивается настоящее и ближайшее будущее социологической науки? На основе анализа материалов XIX Всемирного конгресса Международной социологической ассоциации (Торонто, 15–21.07.2018), прежде всего Президентского послания, президентских и пленарных сессий, очерчиваются ключевые проблемы общественного развития в оптике социологии, а также острые проблемы функционирования самой социологии. Обсуждаются концептуальные параметры ролевой модели социологии, заданной конгрессом на ближайшее будущее с учетом вызовов общественному развитию, таких как “брутализация мира”, насильственные капиталистические трансформации, массовые деривации бессознательного, глобальный протест угнетенных. Определяются пути активности социологии в направлениях интеллектуальной, моральной и социальной ответственности по поводу ключевых проблем общественной жизни, рефлексии актуальных вопросов и обоснования социологических ответов.

Ключевые слова: XIX Всемирный социологический конгресс, Президентский адрес, глобальные социальные проблемы, экстримы функционирования социологии, ролевая модель социологии

OLGA KUTSENKO

**Sociology: the Role Model on Between-Extremes Pathway
(Guide of the XIX ISA World Congress)**

What trends of development are highlighted in the current and nearest future of sociology? The key issues of the functioning of sociology per se as well as the global social development through sociological optics are outlined on the basis of proceeding materials (mainly the Presidential Address, and presidential and plenary sessions) of the XIX ISA World Congress (Toronto, July 15–21, 2018). There are discussed the conceptual dimensions of the sociology role model, proposed by the Congress for the coming future under the social development challenges like ‘brutalization of the world’, forced capitalist transformations, mass derivation of the unconscious, global protests of the oppressed. The pathway of sociological activities towards intellectual, moral, and social responsibility, including reflection of challenges and production of grounded sociological visions, are defined.

Key words: XIX ISA World Congress, Presidential Address, world social problems, extremes of sociology functioning, role model of sociology